

Krajina optikou ekonomie

E. Cudlínová, M. Lapka: The Landscape Quality Viewed by the Economics. Život. Prostr., Vol. 36, No. 1, 5 – 9, 2002.

It is very difficult to capture a multidimensional character of landscape in the scope of one research discipline. New ways of economics thinking represented by ecological and environmental economics try to overcome this limitation. The landscape is no more interpreted as a pure space for economic activity as it is common in classical and neoclassical economics. The aesthetic, qualitative dimension of landscape becomes to be incorporated into the new economic thinking. A new dimension of the landscape is considered in the methods of environmental evaluation – hedonic, travel-costs and contingent evaluation. In spite of this great shift in economic theory, the landscape is still considered a little bit one-dimensional. The qualitative dimension of landscape, expressed in money, starts to play a role in the cost-benefit evaluation. In other words the landscape aesthetic quality became just a new specific type of product for tourist activity. Nevertheless, the enlargement of economic approach seems to be a good promise for future sustainable development.

Pohled na krajinu optikou filosofie

Budiž řečeno hned na počátku, že krajina se našťestí vzpírá přesnému vymezení do kategorií geografických, ekologických, ekonomických a environmentalistických, ale stejně tak sociologických a kulturních. Při takovémto vymezení vždy něco ze složité skutečnosti krajiny chybí, nebo naopak, přebývá.

Nic proti snahám definovat krajinu pomocí pojmů nejrůznějších oborů, které v ní spatřují své pole působnosti: nebezpečně zavádějící je však pohodlná snaha vydávat tyto i při nejlepší vůli zúžené a zredukované pojmy za skutečnost samu, za univerzální klíč odemykající bohatství krajiny. Za klíč, umožňující nám, jako racionálním bytostem, krajinu využívat, ničit, převrátit naruby, vtáhnout ji do svého vypočítaného chění. Nezáleží příliš na tom, zda je to ve jménu revolučního pokroku, kulturní tradice, boje za lepší zítřky, nebo maximalizace zisku a minimalizace nákladů.

Krajina už jako pojem v sobě nese dva významy. Jeden více vztažený k přírodním silám – od geomorfologického uspořádání povrchu až po vegetační pokryv – to je ta viditelná hmotná část zemského povrchu. Druhý význam je více vztažený k člověku jako k pozorovateli krajiny – to je ona scénérie, to jsou ony prastaré názvy částí krajin jako Swamp, Marsh, Tundra, Savana, Sahara, Steppe a mnohé jiné, odkazující další příslušníky komu-

nity k tomu, jaká je to vlastně krajina, a co se od ní dá očekávat. Například v angličtině je samotný pojem *landscape* sestaven z těchto dvou částí: *land* – půda, země, povrch a *scape* – staré označení pro *scenery*, tedy krajinou scénu. V polštině je to ještě zřetelnější: *krajobraz*.

Krajina už v názvu nese to, čím je ve svém přírodním smyslu, a zároveň to, jak se jeví pozorovateli, tedy to, čím je ve smyslu kulturním a ekonomickém. I když má krajina jako pojem předvědecký daleko do holistické definice systému krajiny, její "paměť" celku je něco, co si nemůžeme dovolit přehlížet, pokud se ovšem nechceme opět revolučně oprostít od nějakých atavizmů, bránících nám v praktické přeměně krajiny na hmotu, energii, prostor a informační toky. Tyto kategorie se dají dobře kvantifikovat, "očistit" od nánosů kvalit, lidských i ekologických a zahrnout do ekonomické a sociální rovnice budoucnosti.

Je zajímavé ve zkratce pozorovat, jak byl fenomén krajiny podroben racionalismu XVII. a dalších století. Máme na mysli, samozřejmě, obrovský dopad Descartovy *Rozpravy o metodě*, karteziánského pojetí racionality, oné karteziánské svobody, jak ji nazývá J. P. Sartre a následně celého modernismu v evropské vědě, jejíž kritika neschopnosti vidět opět kvalitu světa vrcholí v Husserlově práci *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Zde se nemůžeme pouštět do filosofických výkladů této dlouhé cesty evropské racionality. Ovšem bez vzá-

Historická krajina

Zatopený lom, v současnosti krajina určená na rekreačné využitie

jemného ovlivňování filosofie a přírodních věd, bez dlouhé teoretické přípravy metodologie evropského racionalismu bereme dnešní přístupy jako něco daného předem, samozřejmého, vzniklého jaksi přirozeně, logikou svého vývoje.

Krajina ve svém původním *holistickém* významu byla redukována na něco uchopitelnějšího a poprvé se tak stalo v pojmech spojujících fyzikální geografii a ekologii (Troll r. 1936 zavádí pojem *krajinná ekologie*, Tansley r. 1935 pojem *ekosystém*). Cesta vedla ke stále přesnějšímu,

exaktnějšímu vymezení jednotlivých prostorových složek krajiny, oněch plošek, ze kterých se skládá celá mozaika krajiny (Forman, 1997), přes různé názvy, jako například z němčiny a holandštiny do ruštiny převzaté *landschahtology* až po odklon od krajinné ekologie k *landscape science* – vědě o krajině. Krajina se stala pro vědce něčím úplně jiným než krajina pro obyvatele nebo umělce. Důraz na strukturu a prostor vedl ke zdůraznění využití krajiny a manipulace s ní. V posledních letech se autoři více přiklání k procesům v krajině, jak je to ekologii vlastní a zdůrazňují fenomén člověka viděný jako součást této dynamiky a interdisciplinarita se stává samozřejmou nutností.

Jakoby se v postmodernismu vrátilo zase původní tušení souvislosti obou významů krajiny. V pracích zabývajících se stále častěji krajinou a krajinnou ekologií se objevují zmínky o trvalé udržitelnosti krajiny. Jeden ze zakladatelů krajinné ekologie, I. S. Zonneveld, má například ve své učebnici *Land Ecology* takovéto věnování: "*Všem, kteří doufají a pracují pro určitelnost svého (a našeho) prostoru, kde jsme doma*" (1995). Podle našeho názoru se tak obloukem vrací do našeho myšlení vědomí kvality krajiny, vědomí, že racionalita není jen kalkulace výskytu a počtu, ale také kalkulace o smyslu a hodnotě. Tento "obrat" vznikl kromě tradičních otázek etiky, umění a filosofie jakoby paradoxně právě v ekonomii, považované mnoha environmentalisty v její klasické a neoklasické formě za esenci kalkulace bez kvality.

Krajina vnímaná optikou ekonomie

- *Krajina jako prostor ekonomické prosperity.* Z pohledu klasické a neoklasické ekonomie se krajina jeví především jako prostor – ekonomický statek. Prostor pro podnikání, expanzi měst, výstavbu silnic, prostor k dobývání nerostného bohatství, prostor pro rekreaci a podobně. Neuvažuje se o krajině samé, ale o *efektivním využití* krajiny. V ekonomických úvahách o prosperitě a zisku nejde o dialog mezi krajinou a člověkem, ale

o ekonomický monolog, v němž krajina hraje jen roli prostoru, kulís a zdrojů. Je na ní pohlíženo jako na cosi vnějšího, co vytváří podmínky pro ekonomické využívání. Krajina, vnímána touto optikou (zúžena na prostor), se stává jednou z proměnných ekonomického modelu optimální alokace zdrojů, křivky produkčních možností společnosti. Přestává být svébytným celkem, řadí se do role jednoho z mnoha hráčů, kteří participují v ekonomickém příběhu. Nejde o určitou krajinu s její specifikou, ale o univerzální prostor ekonomické činnosti a využívání. To, co bylo chápáno jako zdroj, byl vždy prostor určité kvality s proměnnými charakteristikami. To, co bylo považováno za kvalitu prostoru, se v průběhu historie měnilo (úrodná půda, nerostné zdroje, nebo jen prostor pro stavbu měst, silnic apod.). Tyto změny v hodnocení aspektů prostoru krajiny ale neubíraly nic na vážnosti tohoto zdroje, který byl a dodnes je v pozadí mnoha válečných konfliktů.

V kontextu vývoje ekonomického myšlení posledních dvaceti let se optika ekonomického pohledu na krajinu poněkud změnila. V nových směrech ekonomické teorie – jako je ekologická ekonomie, ekonomie přírodních zdrojů či environmentální ekonomie se objevuje snaha o vyjádření i jiné hodnoty krajiny než jen její možnost zhodnocení v ekonomickém procesu. Předmětem ekonomického zájmu se stává nový aspekt krajinného prostoru – aspekt etický a estetický.

● **Nový přístup ke krajině – oceňování estetických funkcí.** Relativně nové prvky etické motivace souvisí s myšlenkami trvale udržitelného rozvoje. Právě koncepce trvale udržitelného rozvoje umožňuje pochopit snahu o vyjádření tohoto rozměru krajiny. Idea trvale udržitelného rozvoje aplikovaná na krajinu vyjadřuje nárok budoucích generací žít v krajině stejné kvality, jakou mají k dispozici generace současné. To sice nikterak neznamená, že nedojde ke změnám managementu krajiny, ale předpokládá se, že kvalita krajiny – nejen ekologická, ale i estetická – zůstane na stejné úrovni, byť v jiné struktuře a uspořádání

Poľnohospodárska krajina

Horská krajina

jejích jednotlivých částí. Aplikace idejí trvale udržitelného rozvoje v krajinném měřítku mimo jiné znamená, že některé krajiny, označené jako krajiny vysoké nenahraditelné kvality, mají hodnotu kulturního dědictví, a proto musí být chráněny i proti změnám v jejich využívání. Z politického hlediska myšlenky trvalé udržitelnosti podporují argumenty ochránců krajiny i tím, že kvalitní krajina z přírodního i kulturně estetického hlediska je často uváděna jako jeden z indikátorů trvale udržitelného rozvoje.

Krajina s rozptýleným osídlením

V ekonomickém vyjádření představuje kvalitativní stránka krajiny tzv. *kladné externality* spojené s využíváním krajiny a změnou jejich struktur. [Externality jsou definovány jako *vnější efekty, vnější kladné a záporné úspory, efekty přelévání či efekty sousedství. Jsou to vnější, externí náklady nebo příjmy, které souvisí s určitou činností, aniž by si je původce této činnosti zahrnul do své kalkulace nákladů, či příjmů. Příčinou externalit je neexistence trhů s ovzduším, mírem, tichem apod.* (Pearce a kol., 1992)].

Konkrétním příkladem kladných externalit v souvislosti s hospodařením v krajině jsou například kvalitativní změny krajiny spojené se snížením intenzity zemědělství, které vedou ke snížení antropické zátěže krajiny.

Ekonomie se ovšem nemůže spokojit s pouhým konstatováním kvalitativního rozměru krajiny. Snaží se převést tento rozměr do řeči ekonomických analýz a rozhodování. Aby se kvalitativní rozměr krajiny mohl stát součástí ekonomických úvah je třeba mu dát cenu, váhu, skrze níž by i tato stránka krajiny mohla být srovnatelná s její produkční funkcí, s jejím ekonomickým využitím. Tato snaha se projevuje v různých metodách oceňování životního prostředí, které se aplikují také na krajinu a její kvalitu. K neznámějším patří metoda dopravních nákladů (*travel cost method*), hedonická metoda (*hedonic method*) a metoda podmíněného oceňování (*contingent valuation*). Uvedené metody využívají často sociologická data a jejich výsledky bývají zatíženy značnou mírou nepřesnosti výsledného odhadu. Pro zvýšení přesnosti ocenění je proto doporučována kombinace těchto metod.

• **Ekonomický pohled na kvalitu rurální krajiny – praktická ukázka.** Naším cílem není podrobně popiso-

vat jednotlivé metody oceňování, jejich silné a slabé stránky. Domníváme se, že více než teoretický rozbor jejich nedostatků a předností je ukázka jedné aplikace. Jedná se o ekonomický pohled na kvalitu rurální krajiny chápané jako prostor pro rekreaci. Tento postup popsali holandský autoři Gossen a Langers (2000). Zmínění autoři používají k ohodnocení krajiny metodu *conjoint analysis* (souběžné analýzy). Tato metoda vychází z předpokladu, že spotřebitelovo rozhodování o koupi určité ekonomické komodity probíhá na základě souběžného porovnávání a vyhodnocování několika vybraných typických znaků, které daný produkt charakterizují (například u auta je to spotřeba benzínu, barva, bezpečnost a cena).

Ekonomické hodnocení krajiny předpokládá analogický postup rozhodování i v případě specifického spotřebitele – turisty a specifické komodity – krajiny.

Turista jako spotřebitel při svém rozhodování kde a jak stráví svůj volný čas porovnává stejným způsobem jako při koupi jakékoli jiné ekonomické komodity. Porovnává tedy kvalitu krajiny pokud jde o její estetické působení, dopravní dostupnost, vybavenost rekreačními zařízeními a pod. Vzhledem k tomu, že krajina je velice diverzifikovaný objekt, který nelze sméstnat pouze do několika reprezentativních ukazatelů, byly charakteristiky krajiny pro účely *conjoint analysis* sloučeny do dvou skupin.

První skupinu *fitness for use* lze vyjádřit jako technické zabezpečení či obslužnost krajiny (je to množství cyklostezek, míst k odpočinku, přístupnost místa apod.).

Druhou skupinou je vnímání kvality krajiny – jejího estetického působení. Také turistické využití bylo rozděleno do několika skupin podle druhu turistiky (plavání, pěší turistika, kanoistika, cyklistika a pod.). Pro naplnění ukazatelů se použila sociologická metoda dotazníku a rozhovorů. Na základě preferencí respondentů byla pak rurální krajina rozdělena na více a méně preferované oblasti z hlediska turistiky a jejího rozvoje. Získané výsledky lze pak, podle mínění autorů, použít v regionálním plánování rozvoje turistického ruchu, kde se rozhoduje o tom, kterou oblast posílit a v čem – budováním naučných stezek, snížením vstupného a pod. (Gossen, Langers, 2000).

Uvedený příklad představuje jednu z metod ekonomického přístupu ke krajině a hodnocení jejího potenciálu

lu z hlediska možností budoucího rozvoje. Je to příklad aplikace ekonomické metody a principu uvažování, který je přenesen z úzké sféry trhu do krajiny. Typické je přitom, že krajina je redukována na produkt, zboží a jako o takovém je o ní též rozhodováno.

Přesto, že existuje určitý posun v ekonomickém vnímání krajiny, uchopení její kvality je stále obtížné. Přístup ekonomie ke krajině specializovaný na oceňování jejich funkcí, ať už produkčních, nebo mimoprodukčních – estetických, představuje její zjednodušené a zploštěné vidění. Krajina není chápána v celistvosti, ale jako souhrn zdrojů a funkcí různého typu, které lze mezi sebou porovnat a podle výše jejich hodnoty pro společnost ocenit i krajinu. Namísto individuálního přístupu ke každé jednotlivé krajině a jejím specifickým se ekonomie snaží zobektivizovat přístup ke krajině jako takové. Univerzálnost přístupu ekonomie jako vědní disciplíny je v rozporu s postižením výjimečnosti každé jednotlivé krajiny. Ekonomie nehledá to, co je pro tu-ktou krajinu *typické*, ale naopak, to, co je pro různé krajiny *společné*.

Tento přístup není překonán ani v teorii trvale udržitelného rozvoje. I zde se uvažuje o kvalitě krajiny jako o více-méně homogenním ekonomickém statku se zvláštní funkcí a hodnotou, který je třeba trvale udržovat. V praxi to znamená, že poškození kvality krajiny na jednom místě může být nahrazeno zlepšením její kvality na místě jiném (Bowers, Hopkinson, 1994). O nedokonalosti tohoto principu *homogenního zdroje* svědčí fakt, že krajinu je těžké zařadit do jedné ze tří kategorií kapitálu, s nimiž teorie trvale udržitelného rozvoje pracuje. Je těžké rozhodnout, zda jde o *přírodní, člověkem vytvořený* nebo *kulturní kapitál*. Krajina svým charakterem a podstatou vlastně obsahuje všechny tři složky. Jednotlivé typy krajiny se liší pouze poměrem zastoupení jednotlivých druhů kapitálu. Hovoříme pak o krajině ryze přírodní či kulturní a pod.

Popsané metody ekonomického vyjádření kvality krajiny jsou stále silně ovlivněny antropocentrickou etikou se všemi jejími omezeními a nedostatky. Změna přístupu ke krajině podle našeho názoru vyžaduje větší využití principů etiky biocentrické. V tomto případě lze navázat na ideje ekologické estetiky známé z prací amerického ekologa Aldo Leopolda (Gobster, 1999). Zatímco v *antropocentrickém přístupu* ke krajině je hlavní naše potěšení a příjemná pocity, v ekologické estetice potěšení přichází nepřímo, je spojeno se znalostí krajiny a jejích ekologických funkcí. Tento *biocentrický přístup* ke krajině je založen na poznání toho, jak spolu jednotlivé části krajiny souvisejí, je to *holistický pohled* na krajinu jako na složitý, fungující a měnící se systém. V ekologické estetice krajinu vnímáme jako partnera, ne jako pasivní předmět našeho zájmu. Vlastně dialog mezi námi a krajinou nám umožňuje lépe poznat naše místo v tomto světě.

S jistým zjednodušením lze říci, že i nové ekonomické směry, ať už jsou nazývány jakkoli, opět pouze redukuji krajinu a její estetickou dimenzi na ekonomicky čitelnou verzi: *Jakou hodnotu, cenu má krajina ve smýšlení a hodnotových preferencích lidí*. Klopotná cesta k určení hodnoty a ceny krajiny slouží jako zástupný ukazatel celkové šíře krajiny. Úroveň kvality krajiny je odvozována od hodnocení kvality či jejího významu pro společnost, stále se klade důraz na faktor využitelnosti či užitečnosti. Estetická funkce krajiny pak může vystupovat jako specifický případ užité hodnoty krajiny. Ačkoli sme se zaměřili především na popis nedokonalosti ekonomického vyjádření kvalitativní stránky krajiny, nechťeli bychom vyvolat dojem, že všechny pokusy o zahrnutí krajiny do ekonomických úvah jdou jednoznačně špatným směrem. Přes všechny uvedené nedostatky je třeba říci, že nové ekonomické přístupy k vyjádření kvality krajiny reprezentují velký posun v ekonomickém pohledu na ni. Pokud jsme si vědomi jejich přirozených omezení, která nedovolují ekonomickým jazykem postihnout všechny rozměry krajiny, jde o pozitivní příslib, především z pohledu praktické realizace trvale udržitelného rozvoje.

Studie vznikla za podpory výzkumného záměru AV OZ 6087904

Literatura

- Bowers, J., Hopkinson, P.: Landscape Evaluation, Cost-benefit Analysis and Sustainability. In: Landscape Research, Economic Valuation of Landscape, 19, 1994, 1.
- Forman, R. T. T.: Land Mosaics. The Ecology of Landscapes and Regions. Cambridge University Press, 1997.
- Gobster, P. H.: An Ecological Aesthetic for Forest Landscape Management. Landscape Journal, 18, 1999, 1.
- Gossen, M., Langers, F.: Assessing Duality of Rural Areas in the Netherlands: Cindiny the Most Important Indicators for Recreation. Landscape and Urban Planning, 40, 2000, 4.
- Pearce, D. a kol: Macmillanův slovník moderní ekonomie. Victoria Publishing Praha, 1992.
- Zonneveld, I. S.: Land Ecology. SPB Academic Publishing, Amsterdam, 1995.

Ing. Eva Cudlínová, CSc., Ústav ekologie krajiny Akademie věd ČR, Na Sádkách 7, 370 05 České Budějovice
E-mail: evacu@uek.cas.cz

PhDr. Miloslav Lapka, CSc., Ústav ekologie krajiny Akademie věd ČR, Na Sádkách 7, 370 05 České Budějovice. E-mail: milala@uek.cas.cz